

Радмило Маројевић

РЕКОНСТРУКЦИЈА ШТАМПАРСКИХ ГРЕШАКА
НА ОСНОВУ ЗАМЈЕНЕ ВОКАЛСКИХ ГРАФЕМА
(У ЊЕГОШЕВОМ СПЈЕВУ *ШЋЕПАН МАЛИ*)*

У раду се разматрају, прво, примјери погрешне идентификације вокала /a/, /o/ и /e/ у првом издању *Шћепана Малої* као резултат неадекватне транскрипције вокалских графема пјесниковог рукописа, и друго, погрешна перцепција графема *е* и *е*: првом се означавала фонемска секвенца /je/, а другом само вокал /e/, па је долазило до њиховог мијешања. У раду се примјењује поредбена анализа с *Горским вијенцем*, *Лучом микрокосма* те са споменарском пјесмом и медитацијом у прози из пјесникове *Биљежнице*.

Кључне ријечи: Петар II Петровић Његош, спјев *Шћепан Мали*, спјев *Горски вијенац*, спјев *Луча микрокосма*, фонема /a/, фонема /o/, фонема /e/, фонемска секвенца /je/.

This paper focuses, first, on examples of incorrectly identified vowels /a/, /o/ and /e/ in the first edition of *Stephen the Little* as a result of inadequately transcribed vowel graphemes from the poet's manuscript. Second, it deals with the incorrect perception of the graphemes *е* and *е*: the first indicates the phoneme sequence /je/, and the second just the vowel /e/, and so mixing of the two occurred. The paper applies a comparative analysis with *The Mountain Wreath*, *The Ray of the Microcosm*, and the monumental poem and prose meditation found in the poet's *Notebook*.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, the epic *Stephen the Little*, the epic *The Mountain Wreath*, the epic *The Ray of the Microcosm*, phoneme /a/, phoneme /o/, phoneme /e/, phonemic sequence /je/.

0. ПРИСТУП. Критичко издање спјева *Шћепан Мали* Петра II Петровића Његоша заснива се, с једне стране, на изворима, а њих је четири: аутограф прве странице рукописа, двије претходне публикације четврте појаве првог чина, у листу *Jadranski Slavjan* и у листу *Србске новине*, и прво издање; с друге стране – на интертекстуалним везама с другим издањима и рукописима; с треће стране – на разоткривању замјене вокалских графема у тексту првог издања у односу на претпостављени пишчев рукопис. У овом раду разматра се трећи круг исправки штампарских грешака у првом издању *Шћепана Малої*, а он се заснива на утврђивању замјенс вокалских графема у првом издању као на специфичном методу реконструкције.

* Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима” Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

(1) Два типа замјене – замјена графема **а** и **о**, која је посвједочена у бројним примјерима, те **е** и **о**, која има појединачне потврде – била су двосмјерна: у правцу **а** → **о**, **е** → **о** и у правцу **о** → **а**, **о** → **е**. Трећи тип замјене једносмјеран је – само у правцу **е** → **а**, и има појединачне потврде.

(2) Четврти тип, тј. замјена (превасходно верзалних) графема **Є** и **Е**, није се тицао вокала (у оба случаја то је било **е**) него реализације или нереализације иницијалног **ј**.

(3) Да ли се може говорити о замјени вокалских графема у смјеру **а** → **и**? Јевто М. Миловић је мислио да може: на основу аутографа он је у свом издању измијенио 13. стих спјева, испоставило се: неоправдано. Стих наводимо према нашем основном издању, у контексту синтаксичког периода:

отворте се витешке гробнице,
сâмā славо, сâмō приѣжиште,
пѡ Кѡсову, сѣбскијех јунакā –
ево зѡрѣ на ваше брегове
да нам општу обас'ја светињу
и амāнет наше народности;

[ШМ 10–15].

У издању Јевта М. Миловића (и његовом транскрипту рукописа) стих гласи: ево зоре на више брегове (Миловић 1965: 16, 392). У посебном прилогу под насловом „Рукопис прве двије странице *Лажно цара Шћейана Малої*” (стр. 387–398, с уметнута два листа снимка) Миловић, између осталог, категорично тврди да 13. стих спјева, односно 14. стих аутографа, „гласи у оригиналу: ‘Ево зоре на више брегове’; у издању из 1851. поткрала се у њему једна штампарска погрешка: ‘Ево зоре на ваше брегове’” (стр. 394). У *Објашњењима* Миловић тврди: „То је чита грешка. Овај стих мора гласити: *ево зоре на више брегове*. У Његошевом рукопису тако он и гласи: *ево зоре на више брегове*. То је једино и правилно. Мисао горњих стихова је ова: Прах, пепео, Немањића и Хребељановића треба да се весели, јер је настала прекретница у историји српскога народа. [...] За Српство се, дакле, зора рађа. Она ‘отвара врата истоку’ и већ је обасјала ‘више брегове’” (стр. 276).

Миловићева корекција (*ваще* → *више), коју каснији приређивачи нису прихватили и поред окакве вишеструко исказиване категоричности, мора се одбацити и из палеографских (у рукопису пише ипак **ваше**, тј. посвједочена варијанта графеме улази у лепезу Његошевих рукописних варијанти вокала **а**, а нимало не личи на варијетете вокала **и**, који није имао квацицу горе), и из лексичко-семантичких (именица у акузативу множине *брегове* јесте семантички русизам у начењу ‘обале’), и из контекстуалних разлога: кад се отворе витешке гробнице српских јунака који су послје Косова стигли у Црну Гору као ново, славом овјенчано пријежиште да се опојају, њихови крајеви су својеврсне њихове обале (а не „виши брегови”).

(4) У раду се не разматрају примјери могуће замјене вокалских графема **ѣ** и **е** јер се они друкчије објашњавају – неадекватном редактуром ради остваривања принципа изосилабизма: Његош је понекад и за једносложни рефлекс дугог јата умјесто графеме **ѣ** користио диграм **іе**, а Стојковић је просто

изостављао десетеричко **i**. Ми смо у квадратној загради реконструисали сонант *j* с препозитивним апострофом у четири десетерца: нò се чұдїм нашим прѣв[']јѣнцима: [ШМ 360]; ма ако смо за гр[']јѣх прађедовски [ШМ 531]; архистратїг кад прѣвї сáгр[']јѣшї, / кá ће слаби човјек да нè згр[']јѣшї? [ШМ 3029–3030] и у једном шеснаестерцу: кад свободу свѣтұ рұжї / а тирáнству сл[']јѣпòм служи: [ШМ 828 (14)]. Рефлекс кратког јата, тј. сонант *j* без апострофа, реконструисали смо само у десетерцу: Св[']јѣдоцба сұ јавнијех стине: [ШМ 2870].

1. ГРАФЕМЕ *а* и *о*. – Замјена ових вокалских графема условљена је тиме што је Његош писао слова *а* и *о* на врло карактеристичан начин. У његовом рукопису слова се разликују, али они који су тај рукопис читали (и преписивали а потом штампали) могли су Његошево слово **а** прочитати као [о], и обрнуто – слово **о** као [а].

1.1. У *Шћепану Малом* реконструисамо четири примјера замјене вокалских графема у смјеру **а** → **о**.

(1) Први примјер у којем је Његошево **а**, по нашем мишљењу, погрешно прочитано као [о] реконструисамо у 2172. стиху (овдје и даље: по нашој нумерацији стихова, која је спроведена на нивоу спјева као цјелине). У првом издању, у којем стихови нису нумерисани, стих гласи: Грдно ли си браћу заводио, (Стоковић 1851: 103).

Навешћемо примјер у контексту реченице према нашем основном издању:

О прòклѣтò криво вјеровање,
грдно ли си браћу завадило,
грдно ли си браћу помразило!
(МАРОЈЕВИЋ 2018: 375 (2171–2173)).

Примјер је занимљив највише по томе што и погрешно читање у наведеном контексту, формалнограматички узев, има смисла. Али то *криво вјеровање* није заводио сву браћу него је једну завело, а другу није, и завело ју је једном (у свршеном виду). Пјесник, односно његов књижевни јунак, међутим, није то хтио да каже него да укаже како је *криво вјеровање* браћу тешко завадило (свршени вид) и тешко помразило (опет свршени вид). Овај синтаксички паралелизам стихова с глаголским облицима у свршеном виду недвосмислено потврђује оправданост наше реконструкције.

Како су проблем рјешавали наши претходници, досадашњи приређивачи *Шћепана Малог*? У другом издању, у којем није било нумерације стихова, облик је исправљен: Грдно ли си браћу завадило, (Јовановић 1881: 86), што је прихваћено и у трећем издању, у којем је нумерација стихова спроведена на нивоу дјела (Костић 1902: 121 (2223)). Милан Решетар, који стихове нумерише по чиновима, као и његови сљедбеници прије Младеновића, облик не исправља: грдно ли си браћу заводио (РЕШЕТАР 1926: 265 (III 504)), али у фусноти указује на исправку у издању браће Јовановића: 504 завадило. Ј. (РЕШЕТАР 1926: 265 (нап.)). Решетара слиједи Данило Вушовић, али без напомене (Вушовић 1935: 219). Облик је поново исправио Михаило Стевановић, овога

пута коначно: грдно ли си браћу завадило, (СТЕВАНОВИЋ 1952: 113, исто у НЕДИЋ 1964: 94, МИЛОВИЋ 1965: 138; МЛАДЕНОВИЋ 2007: 139 (2223)).

(2) Други примјер у којем је Његошево **а** погрешно прочитано као [о] реконструишемо у 2260. стиху: Јошт мојима очима не виђох (СТОЛКОВИЋ 1851: 107), тј. полазимо од тога да је у трећем такту посвједочен глаголски облик свршеног вида у имперфекатској форми с негацијом *не виђах* у значењу ‘ни-сам видео’.

Оваква графика није побудила сумњу приређивача другог издања, па он оставља неисправљен одрични облик из 2260. стиха: не виђох (ЈОВАНОВИЋИ 1881: 89). У трећем издању, Драгутин Костић исправља облик замјењујући слово **о** са **е**: Јошт мојима очима не виђех (КОСТИЋ 1902: 126 (2311)). Исправку прихвата Милан Решетар (РЕШЕТАР 1926: 269 (III 592)). Данило Вушовић се враћа на штампарску грешку првог издања: не виђох (ВУШОВИЋ 1935: 222), а њега слиједе послјератни приређивачи (СТЕВАНОВИЋ 1952: 117; НЕДИЋ 1964: 98; МИЛОВИЋ 1965: 144; МЛАДЕНОВИЋ 2007: 144 (2311)).

Облик из 2260. стиха треба исправити, али не онако како су то чинили Костић и Решетар (замјенивши слово **о** са **е**), него онако како смо то ми први учинили у основном издању (замјенили смо слово **о** са **а**): јошт мојима очима *не виђах* (МАРОЈЕВИЋ 2018: 378 (2260)).

Исти одрични облик првог лица јединине имперфекта у аорисном значењу посвједочен је у *Горском вијенцу* у стиху: младе главе онакве *не виђах*! [ГВ 1971], али њега не треба реконструисати: он је и у првом издању и одштампан са **а**: **не виђахъ** (стр. 79). У критичком издању *Горској вијенца* уз облик (не) *виђах* донијели смо сљедећу текстолошку напомену: „дијал., 1.л. јд. имперфекта гл. свр.в. *виђаѝи* ‘видјети’ у зн. аориста ‘(не) видјех’ [за 2.л. јд. види ст. 114] (није 1.л. јд. имперфекта (не) *виђах* нити 1.л. јд. аориста (не) *виђах* гл. несвр.в. *виђаѝи*)” (МАРОЈЕВИЋ 2005: 159).

Друга потврда глагола у *Горском вијенцу* јесте у облику другог лица јединине имперфекта у аорисном значењу: Виђаше ли како стријељају, [ГВ 114]. Облик је са **а** написан у рукопису и у првом издању одштампан са **а**: **виђаше** (л. 2), **Виђаше** (стр. 5). У критичком издању *Горској вијенца* уз облик *виђаше* донијели смо сљедећу текстолошку напомену: „дијал., 2.л. јд. имперфекта гл. свр.в. *виђаѝи* ‘видјети’ у зн. аориста ‘видје’ [за 1.л. јд. види ст. 1971] (а не 2.л. јд. имперфекта *виђаѝе* гл. несвр.в. *виђаѝи*)” (МАРОЈЕВИЋ 2005: 43).

У анализираном примјеру из *Шћепана Малој* не треба, дакле, полазити од облика аориста и од ефекта јекавског јотовања, тј. од грешке замјене **е** → **о** [види т. 3.3]. Занимљиво је да у другом стиху послје овога стварно налазимо облик аориста, али он је правилно употријебљен и правилно одштампан у првом издању: као момче ово што сад виђех. [ШМ 2262, **виђех** (стр. 107)].

(3) Трећи примјер у којем је Његошево **а** вјероватно погрешно прочитано као „о” и у којем бисмо могли реконструисати штампарску грешку првог издања тиче се прозног текста испред 2293. стиха: Шћепан отвора писмо, гледа га као да га чита, и [о]д радости плаче, (СТОЛКОВИЋ 1851: 109).

Како су проблем рјешавали, ако су га рјешавали, наши претходници, досадашњи приређивачи *Шћепана Малој*? Облик је исправљен у другом издању: Шћепан отвара писмо, (ЈОВАНОВИЋИ 1881: 91), али се у трећем Драгутин

Костић враћа на графију првог издања: *Шћейан ойѡвора ѡисмо*, (Костић 1902: 129 (–2352)). Слиједе га каснији приређивачи: Шћепан отвора писмо, (РЕШЕТАР 1926: 271 (III –633), исто у Вушовић 1935: 223, СТЕВАНОВИЋ 1952: 119, НЕДИЋ 1964: 99), уз два изузетка – поново је облик исправио Јевто М. Миловић: Шћепан отвара писмо, (Миловић 1965: 44), а у томе га је слиједио Александар Младеновић (Младеновић 2007: 52). – Лексикографи се (у двотомном *Речнику Његошевог језика*) нису одредили: они и не наводе глагол *отворати, и наведеним примјером не илуструју посвједочени глагол „**отварати**” (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 598). То се у лексикографији зове нулто рјешење.

С обзиром на бројност примјера с оваквим типом замјене вокалских графема у издањима Његошевих дјела [види т. 1.2], и ми смо у основном издању облик исправили: *Шћейан ойѡварѡ ѡисмо, ѡлега ѡа каѡ га ѡа чийѡ, и [ѡ]га радосѡи ѡлаче*. (МАРОЈЕВИЋ 2018: 380 (–2293)).

(4) Четврти примјер је у 2638. стиху – умјесто женског рода придјева (с флексијом *-а*) транслитерисан је предикативни прилог (с окамењеном флексијом *-о*): Извјестно је њеном Величеству (Стојковић 1851: 125).

У другом издању грешка није исправљена, али је неоправдано упрошћена сугласничка група *-стн-* а руски суфикс *-ество* замијењен сложеним суфиксом **-анство* по српском обрасцу: Извјесно је њеном величанству (Јовановићи 1881: 104). У трећем издању враћен је само изворни лик именици: Извјесно је њеном величеству (Костић 1902: 148 (2712)). Грешку замјене вокала први је исправио Милан Решетар: Извјесна је Њеном Величеству (РЕШЕТАР 1926: 285 (IV 142)) указујући у фусноти на графију првог издања: 142 Извјестно (РЕШЕТАР 1926: 285 (нап.)), а слиједе га, осим Недића, каснији приређивачи (без фусноте) (Вушовић 1935: 234, исто у СТЕВАНОВИЋ 1952: 138, Миловић 1965: 171, Младеновић 2007: 166 (2712)). Владан Недић враћа из првог издања (оправдано) сугласничку групу *-стн-*, али (неоправдано) и редакторску грешку замјене вокала: Извјестно је Њеном Величеству (НЕДИЋ 1964: 115).

Ми смо у основном издању, уз селективно стављене акценте, вратили сугласничку групу *-стн-*, исправили флексију и укинули велика слова: Извјестна је њеном величеству / ваша храброст од пантививијека (МАРОЈЕВИЋ 2018: 396 (2638–2639)). Ово посљедње чинимо зато што се у епистоларном жанру могу велика слова и употребити, али их не треба користити у репликама лица у спјеву.

1.2. Замјену самогласника **а** → **о** налазимо и у издањима других Његошевих дјела, а то нам служи као интертекстуална потврда за реконструкцију четири ријечи у *Шћейану Малом* [види т. 1.1].

(1) Због специфичне Његошеве графије бројни приређивачи, а и истраживачи, читали су облике именице **љубавь** са **о** умјесто са **а**. Тај тип замјене, који смо означили као замјену вокалских графема **а** → **о**, посвједочен је и у *Лучи микрокозма*, али се филолошки докази могу навести сравњењем с рукописима *Горској вијенца* [види даље т. (3)] и *Биљежнице*. У 3. стиху споменарске пјесме из *Биљежнице* „Сви надмени комплименти...” Његошево: **љубавь** (л. 25 об.) први издавачи су прочитали као русизам: Славјанска је љубов прека / у простоти она блиста (грешку је прије нас исправио Радован Лалић, без

коментара (види МАРОЈЕВИЋ 2017: 622–623, а наведену пјесму на стр. 144 (снимак) и 145 (транскрипт)).

(2) С вокалом **а** реконструисали смо у *Лучи микрокозма* именицу *ѡвѡр*, која је двапут тако и написана: **тварѡ** (стр. 5) [ЛМ 58], **Тварѡ** (стр. 8) [ЛМ 134]; у трећој потврди (све су у Прологу) реконструишемо штампарску грешку замјене самогласника **а** → **о**: твар ти слаба дјела не постиже, [ЛМ 149, **Творѡ** (стр. 8)]. У првом издању у наведеној ријечи су, заправо, двије штампарске грешке: поред замјене (**а** → **о**) то је и замјена јерова (**ѡ** → **ѡ**), али она није за савремено издање релевантна (поред тога, она је могла бити учињена према руском језику). Оправданост реконструкције у наведеном примјеру потврђујемо критеријумом интертекстуалности – у верзији строфе која је нађена у Његошевој заоставштини и објављена у листу *Црнојорка* именица тако и гласи: Твар ти слаба дјела непостиже, (Драговић 1885/1981: 40). Приређивач текста за штампу, вјероватно Марко Драговић, правилно је прочитао стих из Његошевог рукописа, само што га даје новим правописом (овај и друге примјере вокалске замјене у смјеру **а** → **о** види у МАРОЈЕВИЋ 2016: 654–658).

Ми смо у критичком издању *Луче микрокозма* објавили фототипски строфу која је нађена у Његошевој заоставштини с уводном биљешком уредника *Црнојорке* и узели је у обзир у текстологији (МАРОЈЕВИЋ 2016: 630–632). Данило Вушовић под бр. 66 библиографије *Његошева дела по хронолошком реду њосѡанка* указује да је Лавров на стр. 407 своје књиге о Његошу констатовао да су из *Луче* („Посвета”, ст. 141–150) и стихови које је Марко Драговић штампао у *Црнојорки* за 1885. г., бр. 5, као засебну и непознату Његошеву пјесму (Вушовић 1936: XXVI), али је није узео у обзир приликом приређивања Његошевог списа.

(3) Интертекстуална веза с рукописом *Горској вијенца* у поређењу с првим издањем тиче се замјене самогласника **а** → **о**, прије свега, у именици *љубав*. Његош је писао слова *а* и *о* на врло карактеристичан начин. У његовом рукопису слова се разликују, али они који су тај рукопис читали (и преписивали или штампали) могли су Његошево **а** прочитати као „о”. Погрешно читање Његошевог **а** у именици (генитив једнине) **љубови** (1023. и 1035. стих) одражено је у првом издању *Горској вијенца*. Именицу *љубав* Његош је употребио трипут у *Горском вијенцу*, једном у номинативу: смијешна је ова наша *љубав* – [ГВ 1025, **љубавѡ** (стр. 39, л. 11 об.)], и двапут у генитиву: па *љубави* више не требају. [ГВ 1023, **љубови** (стр. 39), **љубави** (л. 11 об.)]; *Љубави* ти, *набави* ми такви: [ГВ 1035, **Љубовити** (стр. 39), **љубавити** (л. 11 об.)]. Као што видимо, у сва три примјера у рукопису је именица *љубав*, а у два је у првом издању она прочитана погрешно као **љубов*.

(4) Погрешно читање Његошевог **а** одражено је у првом издању *Горској вијенца* и у глаголу (прво лице једнине презента) **опоѡамѡ** (1244. стих). Подробније о овом питању види у критичком издању *Горској вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2005: 937–940).

1.3. Замјена вокалских графема у супротном смјеру **о** → **а** одражена је у једном стиху *Шѡеѡана Малоѡ* и двапут у пјесниковом *Предѡвору* – не и у облицима замјеница *ѡѡѡ* и *сѡѡѡѡѡ*.

(1) У 3358. стиху Његошево рукописно **о** преписивач је очито прочитао као [а] па је оно са **а** и одштампано у првом издању: Види небо с равнинам' спојено, (Стољковић 1851: 156). Стих су оставили без измјене приређивачи наредна два издања (само што га завршавају тачком и запетом) (Јовановићи 1881: 130; Костић 1902: 181 (3432)). Милан Решетар уклања апостроф, а стих завршава запетом и повлаком (РЕШЕТАР 1926: 311 (IV 864)), док Данило Вушовић оставља запету без повлаке (Вушовић 1935: 255); послеријератни приређивачи враћају тачку и запету, без апострофа на облику инструментала: види небо с равнинам спојено; (СТЕВАНОВИЋ 1952: 170 (IV 862)) или с апострофом на облику инструментала: види небо с равнинам' спојено; (НЕДИЋ 1964: 141, исто у Миловић 1965: 213; Младеновић 2007: 201 (3431)). Другим ријечима, разлике су сасвим ситне (ортографске и интерпункцијске).

Ми се од свих претходника разликујемо тиме што реконструишемо инструментал једине, односно замјену вокалских графема у смјеру **о** → **а**. Навешћемо примјер у ширем контексту према основном издању:

у вѣс сѹ се растегле равнине –
краја им се прегледат не може,
куд год човјек обрати погледе –
види небо с равнин[о]м спојено,

(МАРОЛЕВИЋ 2018: 423 (3355–3358)).

Ми претпостављамо да је у рукопису облик био написан с вокалском графемом **о** у наставку (**равниномъ**) али да је приређивач првог издања погрешно графему перципирао као **а** због специфичног Његошевог писања слова **о** (а писао га је слично нашем данашњем писању слова *а*) додавши и апостроф као знак да је пјесник ту изоставио крајњи вокал. У тачност транскрипције увјерила га је, као и касније приређиваче, употреба множине у првој од двије потврде именице у наведеном контексту, у 3355. стиху. Ова паралела је, међутим, привидна: по огромној Русији растегле су се равнине, и оне су у мноштву, али кад човјек из једног мјеста погледа – све му изгледа као једна непрегледна равнина спојена с небом. И контекст, дакле, иде у прилог наше реконструкције!

(2) У пјесниковом предговору реконструисали смо *о* умјесто **а** у двије ријечи (обје су и префиксални и суфиксални русизми) – *содржава* (садржава (Стољковић 1851: I)) и *сочиниѿељ* (сачинитељ (Стољковић 1851: III)).

(3) У Његошевом идиолекту и пјесничком језику облик *ѿѿѿо* упитне и односне замјенице вриједи као номинатив и као акузатив, а облик *ѿѿѿа* – као генитив.

(4) То исто важи и за лексичко-граматичку ријеч *сваѿѿѿо*, именичку замјеницу са значењем генерализације.

У два стиха *Шћейана Малої* заредом посвједочен је најприје локатив (о) *свачему*, а онда хомонимични му датив *свачему*: о свачему да поговорићмо, / да свачему начин учинимо? [ШМ 957–958]; датив има још двије потврде, једну с предлогом, другу без предлога, у два стиха између којих је стих с несумњивим генитивом (од) *сваѿѿѿа*: к свачему се умије примаћи, / од свашта се умије одмаћи, / свачему се знаде домислити; [ШМ 1265–1267].

Номинатив има облик *свашиѿо*: Просто свашто – ево сијасета! [ШМ 736]; нека буде свашто на свијету – [ШМ 746]; пред силом се свашто лăко мрви. [ШМ 1161]; пред којом се свашто сáмо тăрѣ. [ШМ 1510]; Може бити свашто на свијету, [ШМ 1541]; Ал бадава свашто на свијету [ШМ 3540]. Њему је хомонимичан акузатив, који је посвједочен с предлозима у: у свашто ће она загазити, [ШМ 359] и *за*: јер га дѣвлет за свашто вјерује, [ШМ 1231]; него га је Бог за свашто дао – [ШМ 2264]; у једном примјеру је акузатив у значењу локатива (с предлогом у): у свашто је за нăс срећан био – [ШМ 1931]. Наведени облици нису спорни.

Нису спорни ни примјери у којима је посвједочен акузатив без предлога (директни објекат): Причај Смăјо, амăнат ти бѡж’јѿ, / свашто прăво – једнако ти бива: [ШМ 684–685]; Бѡж’јă сила свашто смрвит може [ШМ 1162]; он умије свашто разумјети: [ШМ 1324]; свашто чинит што им срце жуди? [ШМ 1644]; за новце ће свашто учинити – [ШМ 2784]; Све за љубав велике царице / и за твоју, њеног посланика, / чинићемо од овог чѡвјека: / стријељат га никако нећемо – / друго свашто што је теби дрăго. [ШМ 2935–2939]; опрашта се свашто као дјечи. [ШМ 3275]; Треба свашто радит што се може, [ШМ 3723]. Ни у једном од ових стихова није изражена партитивна нијанса у значењу да би се могло поставити питање о аутентичности облика, тј. питање да није Његошево **свашта** погрешно прочитано као **свашто**.

На питање о могућој замјени Његошевог **свашто** обликом **свашта** (стр. 36, 41, 85) у првом издању – одговор је такође негативан. Сва три примјера генитива без предлога сматрамо аутентичним (у свима њима изражена је партитивна нијанса у значењу): па и дă је свашта што требаује – [ШМ 811]; Код тебе је свашта, игумане: [ШМ 1729]; Свашта сам се о теби наслуша, [ШМ 2907].

Генерални закључак: приређивач првог издања тачно транслитерише Његошево **што** и **свашто** у значењу номинатива и акузатива, а **шта** и **свашта** у значењу генитива – јер их је и сам тако употребљавао.

1.4. Реконструкцију наведених примјера [у т. 1.3], односно замјену самогласника у смјеру **о** → **а**, налазимо и у издањима *Луче микрокозма*, *Горској вијенца* и медитација у прози, што нам служи као интертекстуална потврда оправданости реконструкције трију ријечѿ у *Шћейану Малом*.

(1) Погрешно читање Његошевог **о** у прилогу **готова** (у 1996. стиху), инфинитиву **вѣравати** (у 2163. стиху) и у облику женског рода једнине радног глаголског придјева **васкреснула** (у 2353. стиху) одражено је у првом издању *Горској вијенца*.

Штампарску грешку замјене самогласника у смјеру **о** → **а** реконструисемо у упитно-односној замјеници *щѿѡ*, у четири стиха *Луче микрокозма*. Које смо аргументе навели за ову реконструкцију? Први је аргумент историјскојезички: Његошев језик карактерише ону фазу у развоју кад је облик *щѿѡ* имао функцију номинатива или акузатива, као и функцију везника и везничког диверба, док је облик *щѿѡа* имао искључиво вриједност генитива. А и појавио се тај генитив, као што је познато, по аналогiji с именицама – **што** као *село*, **шта** као *села*. Други је аргумент интертекстуални: рукопис *Горској вијенца* показује да је Његош користио *щѿѡ*, а они који су његов рукопис

читали и преписивали за штампу често су га узимали као *шиѡа*, па смо ми о реконструисали у замјеници **шта** у 233, 1107. и 1893. стиху спјева.

(2) Штампарску грешку замјене самогласника у смјеру **о** → **а** реконструисали смо у *Лучи микрокозма* у бројним облицима – у придјеву *ѡресѡолодрѣжѡи*: Око горе престолодржеће [ЛМ 711, **престоладржеће** (стр. 28)], на основу двију потврда синонимичног придјева *ѡресѡолодрѣжнѡи*, у којима је ријеч правилно одштампана: (ген. јд. ср.р.) престолодржнога [ЛМ 435, 1028]; у једној потврди (у првој пјесни) придјева *ѡдѡубнѡи*: рад погубног тога преступљења. [ЛМ 254, **пагубногъ** (стр. 13)], на основу шест потврда (све су у другој пјесни) у којима је придјев у првом издању правилно одштампан; у три потврде облика глагола *сочѡниѡи*: да правило бићу сочини́мо [ЛМ 1296 (**сачини́мо**, стр. 49)]; ступ велики мрачни сочини́ше [ЛМ 1906 (**сачини́ше**, стр. 70)]; сочини́ше океан опширни [ЛМ 2123 (**Сачини́ше**, стр. 78)], на основу радног глаголског придјева који је и одштампан са **о**: сочини́ла (сочини́ла, стр. 25) [ЛМ 602]; у радном глаголском придјеву повратног глагола *сочѡѡѡи се*, који је очигледни русизам, па му враћамо и руски префикс *со-*: [овде се је бесмртијем правда] / на вјечито царство сочетала, [ЛМ 688 (**сачетала**, стр. 27)].

(3) У 47. медитацији у прози Његошев русизам у издањима *Целокујних гела* замијењен је обликом из савременог књижевног језика: Искрама је допуштено у горама вјековати, али душама у прабини није, него се у њој замонтају и из ње излеђивају како частице ваздуха занесене случајем из пучине (Јалић 1967^б: 233, уп. ваздуха – Шоћ и др. 1956: 143) (види Маројевић 2017: 344, а наведену медитацију у прози на стр. 56 (снимак) и 57 (транскрипт)).

(4) Подробније о овом типу замјене види у три наша критичка издања – *Горској вијенци* (Маројевић 2005: 940–945), *Луче микрокозма* (Маројевић 2016: 658–661) и *Биљежнице* (Маројевић 2017: 619).

2. ГРАФЕМЕ *е* И *а*. – Ове графеме су једносмјерно замјењиване: они који су Његошев рукопис читали (и преписивали) могли су Његошево **е** прочитати као [а], али не и обрнуто – да Његошево **а** прочитају као [е] (Његошево **а** нимало не личи на **е**).

2.1. Његош је и слово **е** писао на карактеристичан начин. У његовом рукопису оно се разликује, али су га могли погрешно перципирати приређивачи његових дјела – што су и учинили вјероватни преписивач текста за штампу *Горској вијенци* Милорад Медаковић у Бечу [види т. 2.2] и Андрија Стојковић припремајући *Шћейана Малој* у Трсту (ако то већ није био учинио претходно Вук Врчевић у оба случаја): замјена вокалских графема у смјеру **е** → **а** потврђена је у два стиха последњег Његошевог спјева, и за оба имамо филолошке доказе за реконструкцију.

(1) Први је примјер у 276. стиху: Кад видјеше жбири и увода, (Стојковић 1851: 19). Грешку замјене вокалских графема у аутографу приликом преписивања и штампања спјева филолошки потврђују претходне публикације фрагмента *Шћейана Малој* – и она у листу *Jadranski Slavjan*: **uvode**, и она у листу *Србске новине*: **уводе**, наравно: и сам контекст. Грешку смо ми први

исправили у основном издању: Кад вид'јешѣ жбѣри и љводе (Маројевић 2018: 300 (276)), с образложењем у предговору (Маројевић 2018: 46).

(2) У *Шћепану Малом* је именица *величестѣво* посвједочена четири пута. Три пута је у првом издању правилно одштампан вокал **о**, једном у номинативу: Види дѣвнѣ твоје величество [ШМ 2299, Величество (Стојковић 1851: 109)], једном у вокативу: Допушти ми твоје величество [ШМ 2343, Величество (Стојковић 1851: 111)] и једном у дативу: Їзвѣстна је њеном величеству [ШМ 2638, Величеству (Стојковић 1851: 125)].

У једној од двије потврде у дативу, оној из 566. стиха, умјесто вокала *е* одштампано је **а**: Вашем Царском Величаству поклон! (Стојковић 1851: 31). Приређивачи нису усклађивали овај примјер са осталима, па се разликују по томе што једни задржавају велика слова из поштовања (Костић 1902: 36 (569); Вушовић 1935: 170 (I 572)), а други их замјењују малим: Вашем царском величеству поклон! (Решетар 1926: 206; Стевановић 1952: 36 (I 569), исто у Недић 1964: 31, Миловић 1965: 43; Младеновић 2007: 50 (569)).

Изузетак је приређивач другог издања, али је он додао иза **а** једно **н** па је добио српски облик: Вашем царском величанству поклон! (Јовановићи 1880: 29). С овако „исправљеним“ обликом из првог чина усклађена је само потврда из четвртог чина: Извјесно је њеном величанству (Јовановићи 1881: 104), док су потврде из трећег усклађене са Стојковићевом редакторском грешком из првог чина: Види дивно твоје величество (Јовановићи 1881: 91); Допушти ми, твоје величество (Јовановићи 1881: 93). Тако смо добили два неаутентична лика именице – *величество и *величанство, али је и ово издање од значаја за интертекстуалне паралеле: на исти начин су и други приређивачи облик именице могли мијењати, па су ти ликови доспјели тако, неисправљени, у лексикографске изворе. Уосталом, и у издањима *Горској вијенца* појављивала су се оба ова неаутентична облика (види подробну историју питања у Маројевић 2005: 946–948).

Тако је остало и овога пута нама да исправимо неаутентични облик, што смо ми и учинили у основном издању: »Вашем царском величеству поклон! [...]« (Маројевић 2018: 310 (566)).

Примјер у којем је Његошево рукописно **е** погрешно прочитано (и погрешно одштампано) као „а“ налазимо у именици *величестѣво* и у 228. стиху *Горској вијенца*. Ми смо, на основу Његошевог рукописа, вратили аутентични облик у критичко издање уз образложење да је **Величаство** штампарска грешка првог издања:

Величество витешке ти душе
надмашује бесмртне подвиге
дивне Спарте и великог Рима –
[ГВ 228–230, **Величаство** (стр. 9), **величество** (л. 3 об.)].

У *Лучи микрокозма* има једанаест потврда именице *величестѣво*, која није русизам него црквенославенизам руске рецензије. Зрело Његошево пјесничко стваралаштво несумњиво карактерише лик *величестѣво*, а тај лик је једини и посвједочен пјесниковом руком написан, у аутографу *Горској вијенца*.

У оба дјела ауторске лексикографије налазимо, поред аутентичног облика, и неаутентични облик. У првом, једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка

дјела П. П. Његоша] наведеним стихом из *Горској вијенца* илуструје се друго значење именице **величаство** (СТЕВАНОВИЋ–БОШКОВИЋ 1954/1957: 22), а у другом, двотомном *Речнику Његићева језика* то је поновљено, али је додато и треће значење које се илуструје (само) примјером из *Шћепана Малој* (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 67).

2.2. Да је могао Медаковић као вјероватни преписивач текста за штампану *Горској вијенца* (мада има неких индикација да је то учинио Вук Врчевић прије Његошевог доласка у Беч) Његошево рукописно **е** прочитати као „а”, поред именице **величаство** [види т. 2.1], потврђују још два примјера.

(1) Један примјер штампарске грешке наведеног типа налазимо у именици *Мухамед* – у намени у 1148. стих:

* Мухамед[а] II. и [Мухамеда] IV.

[ГВ нап. уз 1148, **Мухамадъ II. i IV.** (стр. 44),
мухамеда II. и мухамеда IV. (л. 12 об.)].

(2) Други примјер замјене слова **е** из рукописа словом **а** у првом издању имамо у 2088. стиху – у акузативу множине именице *йоштреба*:

напамет сам добро утврдио
летурђију, крстит и вјенчати,
ка̑ и друге помање потребе,

[ГВ 2086–2088, **потреба** (стр. 85)].

2.3. Од замјене вокалских графема у обрнутом смјеру **а** → **е** могло би се полазити у 45. и 684. стиху, који у првом издању гласе: У разлог се мало, аманет ти, (Стољковић 1851: 11); Причај, Смајо, аманет’ ти Божи! (Стољковић 1851: 36). Али ми овдје и не полазимо од просте замјене слова, тј. од погрешног читања њиховог, него од тога да је приређивач редиговао рукописно **аманати**, једним дијелом оправдано – раздвојио је енклитику и васпоставио финално **т** именице, другим дијелом неоправдано – именицу *аманай* (ген. *аманџа*), с непостојаним *а*, замијенио је паронимом, именицом *аманей* (ген. *аманеџа*), са сталним *е*. Ми смо, најприје у основном издању, вратили аутентични облик именици у заклетви као фразеолошком жанру: У разлог се мало, аманат ти – [ШМ 45]; Причај Смајо, аманат ти бѡж’јѣ, [ШМ 684]. Овај други примјер показује да је пуни облик заклетве гласио *аманай њѣ бѡжијѣ* у значењу ‘тако ти Бога’.

2.4. Замјена вокалских графема у обрнутом смјеру **а** → **е**, како смо констатовали у критичком издању *Горској вијенца*, није нимало извјесна ни у првом издању овога дјела. У првом издању могао је сам пјесник уједначити писање именице у истом значењу. Наиме, у 657. стиху *Горској вијенца* одштампан је и у пјесниковом рукопису написан облик (фонетски русизам) *чесѣи*: Треба служит чести и имену! [ГВ 657, **чести** (стр. 25), **чести** (л. 7 об.)], па је вјероватно сам пјесник приликом штампања текста облике са српским фонетизмом из рукописа замијенио фонетским русизмом *честѣи*: пали за чест, име и свободу, [ГВ 273, **честѣ** (стр. 10), **честѣ** (л. 3 об.)]; не боје се чести ни поштењу – [ГВ 1421, **чести** (стр. 56), **чести** (л. 16)]. Подробну анализу ове именице види у критичком издању *Горској вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2005: 949–950).

3. ГРАФЕМЕ **о** и **е**. – Овај тип замјене, у оба смјера, може се потврдити само појединачним примјерима, а условљен је блискошћу граfiјског оформљења слова.

3.1. Грешка замјене самогласника у смјеру **о** → **е** потврђена је у 2602. стиху *Шћейана Малој*: Па отеле згријат' у постели; (Стојковић 1851: 124). У другом издању облик је исправљен, замијењено је **е** са **а**, тј. реконструисан је прилог *оџале*: Па отале згријат' у постели; (Јовановић 1881: 103), што је прихваћено и у трећем издању, али је уклоњен апостроф: Па отале згријат у постели; (Костић 1902: 146 (2676)).

Милан Решетар је кориговао своје претходнике, сву тројицу што се тиче прилога и интерпункције, Андрију Стојковића и Ђорђа Поповића-Даничара (вјероватног приређивача другог издања) што се тиче апострофа: па отоле згријат' у постели. (РЕШЕТАР 1926: 284 (IV 106)). У фусноти Решетар објашњава облик из другог такта и указује на граfiју првог издања коју исправља: 'згријат', али *џо неће биџи мјесџо* згријати *неџо мјесџо* згријџат (згријџан). / 106 отеле. (РЕШЕТАР 1926: 284 (нап.)). Решетареве текстологије држе се Данило Вушовић (само што стих почиње великим словом и нема фусноту) (Вушовић 1935: 233) и послеријатни приређивачи (СТЕВАНОВИЋ 1952: 136, исто у НЕДИЋ 1964: 113, МИЛОВИЋ 1965: 168; МЛАДЕНОВИЋ 2007: 164 (2675)).

И ми смо у основном издању облик исправили као и Решетар, замјеном **е** са **о**, тј. реконструисали смо прилог *оџоле* и трпни глаголски придјев *зџријџџи*, али смо додали повлаку на мјесту елидираног предиката завршивши стих као прва два приређивача (тачком и запетом): па отоле згријџат – у постели; (МАРОЈЕВИЋ 2018: 394 (2602)).

Оправданост исправке доказује се интертекстуалном паралелом, графемски [види т. 3.2], и унутартекстуалном анализом, лексички – у спјеву је двапут потврђена варијанта прилога (*оџолен*, с финалним -н): Ја отолен пјешке у беспуће, [ШМ 297]; па отолен с војском сил[н]џвитџм [ШМ 707] и једном диверб *џо оџоле*: џџотеле се вијек протегнуо [ШМ 442] – у свим примјерима медијални слог гласи **-џо-**.

3.2. Исти тип замјене самогласника потврђен је у *Лучи микрокозма* у стиху: Обрати се душо изгубљена, [ЛМ 1241, **душе**, стр. 47]. Исправку је извршио сам пјесник у ауторском примјерку првог издања који се чувао у Дворској библиотеци на Цетињу, а данас се чува у Биљарди: **душо**. За ову исправку Никола Банашевић каже да је она, „макар што се мислило о пореклу и природи ових исправки, [...] сасвим добра”, па наставља: „*Душе изџубљена* је, по Вушовићу (*Јужнословенски филолоџ*, IX, стр. 120), стари вокативни облик из црквенословенског; само, тешко је веровати да се Његош повео у овом једном случају, и то са четворосложним придевом, за променом црквенословенског; *душе* би могао бити вокатив од *дух*, али би онда реч *изџубљена* била грешка, место *изџубљени*. У цетињском примерку грешка је пронађена, али она није у речи *изџубљена*, него у речи *душе*, у којој је **е**, са стране (стр. 47), мастилом исправљено у **о**. Грешка је утолико вероватнија што је Његош доста често писао слово **е** тако да је личило на **о**” (БАНАСЕВИЋ 1950: 193–194; знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира). Овим цитатом историја питања је исцрпљена, а и коментару се нема шта додати ни одузети,

осим што исправљамо очигледну омашку – треба обрнуто: ...што је Његош доста често писао слово *о* тако да је личило на *е* (ову допуну треба унијети и у наше критичко издање *Луче микрокозма* (МАРОЈЕВИЋ 2016: 661)).

3.3. Обрнути тип замјене (**е** → **о**) неки приређивачи су налазили у стиху: јошт мојима очима нѐ виђах [ШМ 2260], тј. исправљали су графију првог издања: **не виђох** (стр. 107) на своје *не виђех: Јошт мојима очима не виђех (Костић 1902: 126 (2311); РЕШЕТАР 1926: 269 (III 592)), али то није оправдано [види т. 1.1.(2)].

3.4. Овај тип замјене (тј. у смјеру **е** → **о**) интертекстуална анализа, тј. досад приређена критичка издања Његошевих дјела, потврђује једним, али важним примјером. У 1266. стиху *Горској вијенца* Његошево рукописно **е** (у облику акузатива множине придјева *йун*): **пуне** (л. 14 об.) погрешно је прочитано (и погрешно одштампано) као [о]:

Љепша му је од виле бйјелѐ,
нема пуне осамнаест љетā –
жйвō ми је срце понијела.

[ГВ 1265–1267, **пуно** (стр. 101), **пуне** (л. 14 об.)],

па је тако облик придјева у првом издању замијењен прилогом **пуно**. Облик *йуне* из рукописа вратио је у своја издања Ристо Ј. Драгићевић: нема пуне осамнаест љетах, (најприје у Драгићевић 1959: 109).

Ми прихватамо Драгићевићеву текстолошку интерпретацију, уз три аргумента: 1° Његошев идиолект карактерише конгруентни облик придјевске ријечи уз бројеве у акузативу; уп.: видиш ове пет стотин мōмчāдй – [ГВ 111], чāснѐ двоје постā да постите – [ГВ 861]; нема пуне осамнаест љетā – [ГВ 1266]; 2° у првом издању није замијењен дијалекатски придјевски облик **пуне** из рукописа књижевним придјевским обликом *йуних*, па да помислимо да би то могла бити ауторска или ауторизована измјена, него прилогом ***пуно**, који се у наведеном значењу и синтаксичкој функцији заправо и не употребљава: прилог *йуно* може имати предикативну функцију (*нема йуно* ‘нема много’), али не и адвербијално значење количине (можемо рећи *йачно осамнаестй* и *равно осамнаестй*, али не и *пуно осамнаест). 3° Конгруентни облик придјевске ријечи *йун* у акузативу множине мушког рода посвједочен је у Његошевој приповијести *Жићије Мрђена Несрејњиковића*: не станем ни ту пуне два мђсеца (Лујановић 1837/1951: 86) – умјесто данашњих књижевних ликова *йуних* (два мјесеца) или *йуна* (два мјесеца) употребијелен је облик *йуне* (два мјесеца). Види подробну анализу у критичком издању *Горској вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2005: 945–946).

4. ГРАФЕМЕ **Є** И **Е**. – Слово **є** у Његошевим рукописима (и у првим издањима *Луче микрокозма* и *Горској вијенца*, али не и *Шћейана Малој*, у којем се оно није користило) има вриједност „је”, а слово **е** и у рукописима и у свим издањима – вриједност „е”. Мала слова се граfiјски довољно разликују. Велика слова су много ближа једно другом по граfiјском оформљењу, па је то и изазивало чешће штампарске грешке, које и разматрамо у овом поглављу расправе.

4.1. Први примјер (и први тип штампарских грешака првог издања *Шћејана Малој*) тиче се династичког имена царице Катарине Друге: *Долази њосланик императорице [Ј]екаѿеринѣ Вѿѿрѣ кѣаз и ѿенерал Гѣѿрим[ј] Дѣлѿорѿков*, [ШМ–2497]. У првом издању у имену недостаје почетно Ј: посланик Императрице *Екатерине* вторе (Столковѿ 1851: 119). У рукопису је име било написано, мора се претпоставити, с почетним великим словом *Є* (= Је), у складу са славеносрпском, а не руском ортографијом, дакле: **Єкатери́не**. Али и да је било написано и с оним другим верзалним *Е*, то би био само граfiјски русизам те бисмо га опет транслитерисали у облику (ген.) *Екаѿѿерине*. То смо ми први и учинили додавши *Ј* у квадратној загради у основном издању (Маројевић 2018: 391).

4.2. Други низ примјера (и други тип штампарских грешака првог издања *Шћејана Малој*) тиче се везника *ер* и *ере*, који су замјењивани (мијешани) с везницима *јер и *јере. Заједно имају тринаест потврда, а грешака је мало мање од половине (шест).

(1) Везник *ер* у значењу ‘да’ има у спјеву шест потврда. У два примјера овим везником отпочиње други полустих, тј. он се налази послѣје цезуре те је у рукопису пјесниковом био написан малим словом. У једном примјеру везник је у првом издању правилно идентификован: Да речете, ер међу вам нејма (Столковѿ 1851: 62), тј. није замијењен са узрочним везником *јер:

Када бисте вѿ тројѿца шћели
јошт тројѿцу-четворѿцу узет,
отпремит се право пут Стáмбола
ради гласа једно́га пра́знѿга
код дѣвлета да на́с оправдате,
да покорност цару изручите,
да речете ѣр међу ва́м не́ј’ма
тога врага те се царом зове.

[ШМ 1218–1225].

(2) У другом случају (у 3977. стиху) поткрала се грешка – у рукопису је вјероватно стајало **еръ**, с иницијалним ‘е’ (а не **єръ**, с иницијалним ‘је’), али је приређивач ријеч идентификовао као везник *јер: Срећом њином, јер га савладаше. (Столковѿ 1851: 181). Ми смо овдје реконструисали везник *ер* по смислу стиха:

Срећом њином ѣр га савладаше –
триста брукá, триста си́јасѣтá,
да ўљезе у Москву, по́рãдѿ.

[ШМ 3977–3979].

Грешку је омогућила синтаксичка конструкција: у њој изгледа природно и узрочни везник, али само на први поглед.

(3) У четири стиха (364, 979, 1411. и 3528) везник *ер* је на почетку стиха па је одштампан с великим почетним словом; верзално *Е* било је очито и у рукопису, али ни једном није ријеч у првом издању правилно идентификована.

Први примјер:

Да л не видиш чйсто Црногѡрце
ѡр сѹ злийѡм трагом обрнули –
бадава су сви докази наши,
јавне лаже његове – бадава:
[ШМ 365–368].

У првом издању везник *ер* замијењен је везником *јер: Јер су злийѡм трагом обрнули, (Стојковић 1851: 23).

Други примјер:

Хоћу поћи, а бојим се љуто
ѡр се нећѡ наканити доћи –
ни овликѡ крви прегазити.
[ШМ 978–980].

И овдје је у првом издању везник *ер* замијењен везником *јер: Јер се неће наканити доћи, (Стојковић 1851: 51).

Трећи примјер:

Де тако ти твоје црне вјере,
ништа немој околишат такѡ,
него причај што на срцу имаш,
да не речеш, кад од мене пођеш,
ѡр нијеси смио говорити.
[ШМ 1407–1411].

У првом издању везник *ер* помијешан је и овдје са везником *јер: Јер нијеси смио говорити. (Стојковић 1851: 69).

Четврти примјер је занимљив по томе што се у два стиха заредом појављују везници *ере* (у средини стиха) и *ер* (на почетку стиха):

Бог је дао ѡре њх је мало,
ѡр неј'мајѹ справѡ ка' требаје,
а да их је више, мусѡфа ми,
и са справом да су понаредн'јѹ –
турске капѡ оставили не би
баш до Шама ѡ до пѡраШама!
[ШМ 3527–3532].

У првом издању везник *ере*, послѡје цезуре, тачно је идентификован, док је варијанта *ер*, на почетку стиха, која је у паралелној синтаксичкој конструкцији и у истом значењу – замијењена са везником *јер: Бог је дао ере их је мало, / Јер нејмајѹ справе ка' требаје, (Стојковић 1851: 164).

(4) Везник *ере* у значењу 'да' има у спјеву седам потврда. Четири од њих су у средини стиха, и оне нису представљале приређивачу првог издања текстолошки проблем јер су и у протографу вјероватно биле написане с малим почетним словом *е* које се јасно разликовало од слова *є* у вриједности 'је'. Поред примјера: Бог је дао ере њх је мало, [ШМ 3527], чији смо шири контекст навели горе у т. (3), овај везник је на почетку другог полустиха потврђен и у стиховима 634, 2312. и 3592:

Ја бих рѣка ѓре сѹ тѣтари
 рашта има некакијех књигѣ
 (три највишѣ у њих руковети!)
 и ево их те их разгледајте.

[ШМ 634–637];

Бог то знаде што јошт бити шћаше
 да им лажа љ пѹк не помѡга
 те рекоше ѓре си љмр’о:
 све разлоге и чйстѣ свјѣдоцбе
 изнесоше пуку пред очима,
 најпослије и гроб ти нађоше
 у кѡму си и ље си сахрањен.

[ШМ 2310–2316];

Да имају, и да хоће дати,
 сваки би река ѓре си подмићен;
 него да те чују како збориш,
 бй ти колач некакав послали –
 барем добра да испечеш овна.

[ШМ 3591–3595].

У три примјера везником *ѓре* отпочиње стих те је у протографу био написан и у првом издању одштампан с великим почетним словом. У првом издању у два стиха (1300. и 2854) одштампан је адекватно (**Ере**, стр. 65, 133), тј. није замијењен са везником *јѓре*:

Ми смо лијек љ томѣ изнашли:
 кад нас почну корит Црнѡгѡрци
 ѓре смо љм на образ плънуули,
 ми ћемо им поса обрнути –

[ШМ 1298–1301];

Рат је нама душа, игѹмане,
 но не збори што ти не пристѡђй
 ѓре ћеш се за језик ујести.

[ШМ 2852–2854],

док је само у једном примјеру (у 383. стиху):

Они су се мене уплашили
 ѓре ћу љм узѣт власт вѣхѡвнѹ,
 па кад им се власт узме вѣхѡвнѣ –
 предсказују страшну погибију
 Гори Црној и њеној слободи.

[ШМ 382–386] –

погрешно одштампан, тј. замијењен са узрочним везником: *Јѓре* ћу им узет’ власт врховну, (Столковйћ 1851: 24).

Од шест штампарско-редакторских грешака у којима у првом издању нису идентификовани везници *ѓр* и *ѓре*, ни у једном случају грешку није исправљао ни приређивач издања браће Јовановића, који је први то могао учинити, ни Александар Младеновић, који је посљедњи могао то учинити

прије нашег основног издања. Питање аутентичности анализираних везника нико није ни постављао!

4.3. Графема верзално **Е** (= *e*) двапут је прочитана као **Є** (= *je*) у првом издању *Луче микрокозма*. – Замјена у овом смјеру условила је двије штампарске грешке – једну у узвичној рјечци *e*, коју су сви каснији приређивачи исправљали без икаквог проблема (и без коментара) [види даље т. (1)], другу у везнику *ере*, у значењу ‘да’, коју смо ми први исправили [види даље т. (2)].

(1) Са **Є** одштампана је узвична рјечца *e* у фразеологизму *e куд срећа* на почетку 1347. стиха (што би се читало *је куд срећа): **Е** куд срећа да је и он тада [ЛМ 1347: **Є** кудъ срећа! (стр. 50)].

(2) Везник *ере*, у значењу ‘да’, којим се уводи објекатска реченица, на почетку 1116. стиха *Луче микрокозма*, одштампан је неадекватно, с графемом **Є** (умјесто са **Е**). Грешку је омогућио контекст – смисленост исказу даје и перцепција узрочног везника:

несмисленик горди помишљава
да га није моја мѡћнѡ рука
на трон горди ѡз ништа попела –
ѡре би га мѡке зацариле,
божески му престол уздигнуле

[ЛМ 1113–1117, **Є**ре бы га (стр. 42)].

4.4. Обрнута замјена, верзално **Є** (= *je*) прочитано као *E*, условила је једну штампарску грешку у првом издању *Луче микрокозма*, у митолошком апелативу, коју смо ми (први) исправили [види даље т. (2)]. Везник *јер* је пак адекватно одштампан [види даље т. (1)].

(1) Везник *јер*, којим се уводи адвербијална реченица узрока, на почетку 2044. стиха *Луче микрокозма*, одштампан је правилно, с графемом **Є**. Контекст јасно указује на узрочно значење (а значење везника ‘да’ објекатске реченице – искључује):

Са првијем Адам покољењем
на Земљи ће љуто пострадади
од Сатане душегубитеља
(јер ће Адам први плот човјечку
облачити и почет носити):

[ЛМ 2041–2045, **Є**ръ ће (стр. 76)].

Треба истаћи да је узрочни везник *јер* (и варијанту *јере*) у првом издању *Горској вијенци* Његош исправљао штампајући их с графемом *є* (у рукопису су били написани са словом *e*), али редактуру није довео до краја штампаног издања. Подробије о овом питању види у критичком издању *Горској вијенци* (Маројевић 2005: 932–937).

(2) С графемом **Е** (умјесто са **Є**), тј. с великим почетним словом, одштампана је у 1711. стиху *Луче микрокозма* именица *јехидна* (у номинативу множине): тамо мрске без броја јехидне [ЛМ 1711: **Е**хидне (стр. 64)].

Ријеч *јехидна* Његош је позајмио из руског језика, а не из грчког. А у руском је то црквенославенизам (као и друге ријечи с иницијалним *је-*). Мада

у савременом руском именица има реална (аустралијска животињица покривена бодљама, отровна аустралијска змија) и пренесено начење („Злой, язвительный, коварный человек”) (Ушаков 1935 I: стубац 839), у Његошском спјеву именица има митолошко значење.

5. Исходи. – Примјери из првог издања *Шћейана Малої* упоредиви су с примјерима из рукописа *Горскої вијенца* и рукописа *Биљезнице*, с једне стране, али и с примјерима из првог издања *Луче микрокозма*. При том се разматрана проблематика разврстава у два рукавца.

5.1. Први рукавац представљају графеме којима се означавају три основна индоевропска вокала, **а**, **о** и **е**. Централно мјесто у том спектру, међутим, припада графем **а**. Она је не само мијешана с друга два примарна вокала него је могла бити схваћена и као вокал **и** [види т. 0.(3)]. Специфичност овога типа замјене вокалских графема, и историју питања, покажемо на примјерима именице *љубав*, за коју имамо потврде и у аутографу и у издању – *Биљезнице* и *Горскої вијенца* или само у издању – *Шћейана Малої* и *Луче микрокозма*.

(1) У *Шћейану Малом* именица *љубав* има осам потврда: ном. (братска) *љубав* [ШМ 3389], ак. (нашу) *љубав* [ШМ 318, 319, 320], (за) *љубав* [ШМ 2935], ген. *љубави* [ШМ 3155, 3392], инстр. *љубавју* [ШМ 2512]. Од ових потврда нарочито је индикативна ова последња, с наставком *-ју* у инструменталу једине, али то није облички русизам (према руском **любовью**) него фонетски дијалектизам: резултати новог, српског јотовања неутрализовани су у суфиксу именица на *-*ъје* – (ном. мн. и ген. јд.) *ѿруѿја* [ШМ 2037 (41); ШМ 2044 (48)]; (ак.) *рѡбје* [ШМ 625; ШМ 2145 (73)], (инстр.) *рѡбјем* [ШМ 2230], (ген.) *рѡбја* [ШМ 3893]; (ак.) *здрѡвје* [ШМ 2549] – и у наставку *-*ъју* инструментала једине именица женског рода које у номинативу имају нулти наставка: *а гѡј се са невином крѡју?* [ШМ 2180]; *пољубио са братском љубавју*. [ШМ 2512].

Употреба српског непостојаног вокала */а/* у номинативу-акузативу и инструменталу, који се, као резултат уједначавања основе, пренио и на остале падеже, може послужити као додатни аргумент за реконструкцију облика именице *љубав* (ген. *љубави*) у другим Његошевим дјелима.

(2) Од девет потврда, именица *љубав* у првом издању *Луче микрокозма* правилно је одштампана у шест (све су у другом дијелу спјева): (ген.) **љубави** [ЛМ 996, 1090, 1870, 2014, 2153], (лок. у) **љубави** [ЛМ 2105], а у три (све су у другој пјесни) реконструирамо исту врсту штампарске грешке (замјену самогласника **а** → **о**): вјчним огњем свештене љубави; [ЛМ 568, **љубови** (стр. 23)]; и химнима вјечите љубави, [ЛМ 645, **љубови** (стр. 26)]; поју пјесне вјечите љубави. [ЛМ 652, **љубови** (стр. 26)]. Већ ова „парадигматика” била би довољна за реконструкцију трију штампарских грешака у наведеним стиховима. Такву реконструкцију, међутим, потврђују интертекстуалне паралеле с првим издањем и рукописом *Горскої вијенца*, прије свега.

Треба такође истаћи да је облик **љубови* језички неаутентичан – у руском језику је непостојани вокала */о/* у номинативу-акузативу и инструменталу, који се, као резултат уједначавања основе, није у апелативу пренио на остале

падеже: према номинативу *љубовъ* генитив гласи *љубви* (док с'амо женско лично име чува *о* у свим облицима: *Љубовъ, Любви...*).

(3) У 3. стиху друге споменарске пјесме из *Биљежнице*, коју наводимо по првом осмерцу: „Сви надмени комплименти...”, Његошево: **љубавъ** (л. 25 об.) први издавачи су прочитали погрешно, као русизам: Славјанска је љубов прека, у простоти она блиста, (Шоћ и др. 1956: 163), а Радован Лалић, у другом издању *Целокујних дела* Петра Петровића Његоша, тачно, као домаћу ријеч: Славјанска је љубав прека, у простоти она блиста, (Лалић 1967^а: 224). Лалићево (и наше) читање потврђује аутограф [види т. 1.2.(1)].

Ово различито читање Његошеве графеме **а** у истом облику једна је врста непланираног експеримента.

(4) Много је занимљивије различито читање (и тумачење) трију потврда именице *љубав* у аутографу и првом издању *Горској вијенца* [види т. 1.2.(3)].

Милан Решетар је рукопис тачно ишчитао, па за 1025. стих само каже: „*надодан је са сѣране*”, а разлике у односу на прво издање наводи у 1023: „љубави” и 1035. стиху: „љубавити” (РЕШЕТАР 1926: 353). Другим ријечима, Решетар тачно описује разлику између аутографа и првог издања, али не објашњава ту разлику нити коригује прво издање.

(5) Неки аутори покушавају да оправдају приређивача првог издања нимало не сумњајући да је то сам пјесник који је боравио у Бечу током штампања дјела.

Разлику између првог издања и рукописа тачно је уочио и Никола Банашевић у коментару уз стих 1035: „У рукопису стоји *љубави*, као и раније у ст. 1023; у штампаном издању, тај облик је у оба случаја замењен са *љубови*, док је у ст. 1025, који изговара кнез Јанко, остало *љубав*. Тешко је претпоставити да је облик *љубови* штампарска грешка, двапут поновљена; вероватније је да је песник хтео да издвоји говор муслимана (у Вукову *Рјечнику* има *љубав* и *љубов*), а Вук Мандушић је затим, имитирајући иронично Ферата Зачира [Зачирина – Р. М.], изговорио ту реч као он” (БАНАШЕВИЋ 1973: 266).

Своје тумачење 1023. и 1035. стиха *Горској вијенца* Михаило Стевановић је овако образложио: „Занимљиво је указати на Његошево мешање црквенославизма, односно русизма *љубов* с народним домаћим обликом речи – *љубав*, и то на размаку од свега неколико стихова. На речи Ферата Зачира [Зачирина – Р. М.]: / Ми живимо као досад братски / па љубови више не требује (1022–1023), / кнез Јанко одговара: / Бисмо, Турци, али се не може; / смијешна је ова наша љубав (1024–1025). / А у стиху: / Љубови ти набави ми такви (1035) – / Вук Мандушић, као и Зачир [Зачиранин – Р. М.] кавазбаша, опет не узима народни облик већ туђи. И тим пре не мислим, као проф. Банашевић, да је песник хтео истаћи разлику стављајући баш муслиману – у уста црквено-словенски лик те речи, него ће пре бити могуће да су Његошу подједнако била обична та два облика (и народни и рускословенски), па није сматрао да их је потребно уједначавати, тим пре што је и сам Вук Караџић ту реч употребљавао и унео у свој Рјечник у оба облика, с ознаком, наравно, да народном облику даје првенство” (СТЕВАНОВИЋ 1976: 83).

(6) Ми се са Стевановићем у критичком дијелу слажемо: мало је вјероватно да би Његош, и то тек приликом штампања дјела, м у с л и м а н у приписао књишки облик да би га затим са ироничним призвукот поновио у Мандушићевом исказу, али се не слажемо са његовим тумачењем: вјероватније је да је лице које је преписивало за штампу Његошев рукопис прочитало а двапут погрешно као [о] (а једном тачно, као а).

Поред тога, црквенославенски облик генитива гласио је љубѣѣ, а руски **любви** (једино женско лично име **Любовѣ** задржава вокал о у читавој парадигми).

(7) Да је ријеч о погрешном читању Његошевог рукописа види се по неплакираном експерименту Јевта М. Миловића: и он је слово а из пјесниковог аутографа у облицима именице *љубав* двапут погрешно прочитао као „о” (а једном тачно, као а). Разлика је само у томе што је лице које је читало Његошев *черновик* и стварало *беловик* (Медаковић у Бечу или Врчевић прије Беча) погрешно прочитао љубѣ- у 1023. и 1035. стиху (а тачно љубав- у 1025. стиху), док је Миловић нетачно прочитао љубѣ- у 1023: „па љубови више не требује.” и 1025: „смијешна је ова наша љубов!”, а тачно љубав- у 1035. стиху: „Љубави ти, [...] набави ми такви!” (Миловић 1982: 137).

Желећи да се врати Његошевом рукопису, Војислав П. Никчевић се ослонио на Миловићево (погрешно) читање, у прва два стиха, и на (неаутентични) облик из првог издања, у трећем стиху, па у сва три случаја наводи облик који није Његошев: па љубови више не требује. (Никчевић 1997: 91); Смијешна је ова наша љубов! (Никчевић 1997: 91); Љубови ти, набави ми такви! (Никчевић 1997: 91).

(8) На основу свега наведеног закључили смо да у 1025. стиху треба оставити *љубав* (као што је и у рукопису, и у првом издању), а у стиховима 1023. и 1035. вратити облик *љубави* (према рукопису, који је у првом издању погрешно прочитан). Уосталом, такво текстолошко рјешење примијенио је, без образложења, Ристо Ј. Драгићевић у својим издањима, почев од првог (Драгићевић 1959: 42–43). Годину дана прије првог Драгићевићевог издања, Миодраг С. Лалевић је указао на неоправданост измјене рукописног облика у првом издању: „рук. има љубави а у I изд. љубови, чему нема оправдања” (Лалевић 1958: 69).

5.2. Други рукавац тиче се више графема него самог вокала (вокал је увијек е), и то графема којима се обиљежавају слогови, с иницијалним ј (е) и без иницијалног ј (е). Проблем се увећава из најмање два разлога. С једне стране, у руском језику графемом е обиљежава се, на почетку ријечи и последије вокала, секвенца „је”, а за е без иницијалног ј користи се друга графема – э „оборотное”. Тиме се може објаснити чињеница да је Његош у аутографу *Горској вијенца* (руски: *черновик*) узрочни везник писао **ерѣ**, **ере** да би у чистопису (руски: *беловик*) или у коректури он био исправљен у **ерѣ**, **ере**. С друге стране, секвенца „је”, али последије сугласника, појављује се као ијекавски рефлекс кратког јата, па долази до конкуренције двију графема, **ѣ** и **е**, за обиљежавање исте гласовне вриједности (Вук у именици из наслова своје прве збирке пише **песнарица**).

Тема о употреби графема **е**, **ѣ** и **є** изискује осврт на историју питања.

(1) Један аспект теме размотрили смо у расправи о Сави Мркаљу као једном од утемељивача српског књижевног језика (МАРОЛЕВИЋ 1996; цит. по МАРОЛЕВИЋ 1999: 82–85). Издвојићемо један сегмент те анализе.

Испитујући један архаични систем црквенославенског литургијског изговора у Русији, Борис Успенски је дошао до следећег закључка: „Различение **Е** и **Ѣ** тшательно соблюдается. При этом различие состоит не в качестве самого гласного, но в том, что **Ѣ** смягчает предыдущий согласный (подобно современному русскому *е*), тогда как перед **Е** смягчения согласного не происходит (аналогично украинскому *е*)”. Руски аутор указује и на случајеве недоследног читања слова **е**, са претходном мекоћом сугласника, као и на примјере у којима се испред слова **ѣ** изговарао тврд сугласник (УСПЕНСКИЙ 1968: 29, 35, 88). Приказујући књигу Успенског Павле Ивић наведену дистинкцију нешто поједностављено, али не и нетачно интерпретира, указујући да је утврђивање те руске традиције корисно „и за разумевање извесних језичких и правописних појава у српском амбијенту” (Ивић 1970: 285–286). Заклонивши Ивићевим ауторитетом изворни текст Успенског, овај приказ је постао извориште једне крупне погрешке у домаћој историји књижевног језика. Позивајући се и на Успенског и на Ивића (а ни код једног то не пише), Александар Младеновић тврди да слово **ѣ** „у поменутом руском црквеном језику” (рускословенски, славенски) има гласовну „вредност секвенце *је*”, односно „означава *је* не само у руској црквеној већ и у руској грађанској ћирилици” (Младеновић 1989: 23). Већ из треће руке и један русиста, Светозар Стијовић, засјеђен овог пута Младеновићевим ауторитетом, потврђује да се рускословенски језик „одликовао јекавизмом”, „а то значи да је графија **ѣ** имала вредност секвенце *је*”, проширујући Младеновићево „откриће” и на живи руски језик: „Тај рускословенски (а и руски) јекавизам фонетски се углавном подударало [...] с домаћим, аутохтоним јекавизмом насталим од некадашњег кратког јата” (Стијовић 1992: 82–83).

(2) Историју питања како ју је Успенски изложио треба прецизирати, односно временски лоцирати. Тумачење по коме се разлика између **е** и **ѣ** не огледа у квалитету самог вокала него у томе што се испред **ѣ** изговара мек сугласник (као испред савременог руског *е*), док се испред **е** сугласник не умекшава (аналогно савременом украјинском *е*) не може бити тачно за први вијек постојања новог црквенославенског језика, тј. од реформе цара Алексеја Михајловича средином XVII вијека (1653–1654), кад је озакоњена западноруска верзија црквенославенске графије и ортографије, па до појаве Ломоносовљевог дјела „Россійская грамматика”: Ломоносов разликује „танко” и „дебело” *е* и у говору образованих Руса, а не само Малоруса, тј. Украјинаца, а то се узима као период докад су се фонеме /*е*/ и /*ѣ*/ у великоруском језику („собственно русский язык”) још диференцирале.

(3) Да ли су Срби препознали је-рефлекс јата само на основу акустичког утиска перципирајући претходни меки сугласник као секвенцу састављену од тог сугласника и сонанта *ј* по обрасцу **мѣсто** [м’есто] → *мјестіо*? Не само на основу акустичког утиска, и не само зато што су Руси, а поготову Украјинци,

још чували фонему /ѣ/ као посебан вокал предњег реда, него и зато што се фонема /ѣ/ (Ѣ) још чувала у средишњим српским говорима, будућој (и)јекавској зони, о чему свједочи Фортисов запис баладе о племенитој (= племкињи) Асан-агиници и пјесме из Ерлангенског рукописа (види подробније у Маровеву 2006).

(4) На основу једног архаичног типа (западноруске) црквенолавенске графије и ортографије, озакоњене реформом цара Алексеја Михајловича средином XVII вијека, Срби су примили двије верзије слова *јесѣ*: широко *є* остало је у вриједности секвенце „је”, уско *ѣ* замијењено је графемом *е* из руске грађанске ћирилице. Реформом Петра Великог, наиме, графема *е* имала је двојаку вриједност: на почетку ријечи или слога „је”, послѣ парног меког сугласника „е”, тј. *е* с мекоћом претходног сугласника, док је новоуведено слово *э* било сведено на двије ријечи (этот, поэтому) у вриједности „е”, па га је Ломоносов сматрао сувишним.

6. ЗАКЉУЧАК. – Сабраћемо резултате примјене метода замјене вокалских графема ограничивши се само на спјев *Шћейан Мали* (и пјесников Предговор). Десет исправки учинили смо на плану замјене вокалских фонема (седам у стиховима, три у прози), у једном антропониму (у прозној дидаскалији) васпоставили смо /j/ испред /e/, а у шест стихова – уклонили иницијално паразитско [j] у везницима *ер* (х 5) и *ере* (1).

(1) На основу примијењеног метода замјене вокалских графема у смјеру **а** → **о** исправили смо радни глаголски придјев у 2172. стиху: грдно ли си браћу завадило (а не „за~~во~~дило”), дијалекатски имперфекат у значењу аориста у 2260. стиху: јошт мојима очима нѣ виђах (а не „не виђо~~х~~”), презент у прозном тексту испред 2293. стиха: *Шћейан оѣварѣ ѣѣсмо* (а не „от~~во~~ра”), облик женског рода придјева у 2638. стиху: Їзвјѣстна је њеном величеству (а не предикативни прилог „Извјѣст~~о~~ је”).

Замјена вокалских графема у супротном смјеру **о** → **а** одражена је у 3358. стиху, у коме је посвједочен инструментал једине: види небо с равнин[о]м спојено (а не окрњени инструментал множине „с равнина~~м~~”), и двапут у пјесниковом Предговору: са~~др~~жава (а не „са~~др~~жава”) и сочините~~л~~ (а не „са~~чи~~ните~~л~~”). Треба истаћи да именице типа *равнина*, као и замјенице *ми*, *ви*, могу имати архаични датив множине са завршетком *-ам*, али не и инструментал (у њему је завршетак *-ами*), што је додатни аргумент за оправданост корекције првог издања у наведеном стиху.

(2) На основу примијењеног метода замјене вокалских графема у смјеру **е** → **а** исправили смо 276. стих, у коме је и друга именица у множини: Кад виђ’јѣшѣ жбири и љводе (а не у једини „у~~во~~да”), и 566. стих, у којем прва именица садржи рускославенски суфикс *-есѣв-*: Вашем царском величеству поклон! (а не српкославенски *-асѣв-*: „Велич~~а~~ству”).

(3) На основу примијењеног метода замјене вокалских графема у смјеру **о** → **е** исправили смо прилог у 2602. стиху: па отоле згрѣјјат – у постѣли (није „отѣ~~л~~е”).

(4) На основу примијењеног метода замјене вокалских графема у смјеру $\text{Є} \rightarrow \text{Е}$ исправили смо антропоним у прози испред 2497. стиха: (ген.) [Ј]ека-*ѡеринѣ Вѡѡрѣ* (није „Екатерине”).

Замјену у супротном смјеру $\text{е} \rightarrow \text{є}$ кориговали смо у везнику *ер* у значењу ‘да’ једном унутар 3977. стиха (послије цезуре писало се мало слово): Срећом њином *ѣр* га савладаше (а не: „*јер* га савладаше”), а четири пута замјену $\text{Е} \rightarrow \text{Є}$ (на почетку стиха писало се велико слово) – у стиховима 364: *ѣр* сѹ злѣјем трагом обрнули (а не: „*Јер* су злијем”), 979: *ѣр* се нѣѣ на^канити доћи (а не: „*Јер* се неѣ”), 1411: *ѣр* нијеси смио говорити (а не: „*Јер* нијеси”) и 3528: *ѣр* нѣј^мајѹ спр^авѣ к^а требује (а не: „*Јер* нејмају”). Једном је оваква замјена и у везнику *ере* у истом значењу ‘да’, у 383. стиху: *ѣре* љу ѣм ѹзѣт власт вр^ховнѹ (а не: „*Јере* љу им узет” власт врховну”).

Исправке у тексту спјева значе и одговарајућу корекцију у ауторској лексикографији, као прилог за израду новог *Рјечника Њеѡшева језика*.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић, Н[икола]. О издавању Луче микрокозма: С тумачењем неких стихова. *Наш језик* (нова серија). 1/5–6 (1950): 191–207.
- Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- Вушовић 1935: *Цјелокујна дјела* Петра Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Београд: Народна култура, 1935.
- Вушовић 1936: *Цјелокујна дјела* Петра П Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд: Народна култура, 1936.
- ГВ: *Горски вијенац* [у књ. Маројевић 2005: 35–218 (критичко издање); Маројевић 2018: 161–265 (основно издање); акценатско издање (у рукопису)].
- ДРАГИЋЕВИЋ 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград: Графички завод, 1959 [на корицама у тврдом повезу: Титоград, 1961].
- ДРАГОВИЋ 1885/1981: Биљешке. (*Из ѡсмрчади Владике Рага Њеѡша*) / [Рукопис предао Марко Драговић]. – Црногорка. Лист за књижевност и поуку. Цетиње, 7. фебруара 1885, II, бр. 5, 40. [Црногорка. Лист за књижевност и поуку. 1884–1885. Фототипско издање. Цетиње, 1981].
- Ивић, П. Приказ књиге: [Успенский 1968]. *Зборник* [Матице српске] за филолоѡију и линѡвистѡику XIII/1 (1970): 284–287.
- ЈОВАНОВИЋИ 1880: *Лажни цар Шѡеѡан Мали*: Историјско збитије XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Ново издање. Панчево: Накладом Књиѡаре браће Јовановића, [1880], 1–64. (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 5).
- ЈОВАНОВИЋИ 1881: [Само на корицама:] *Лажни цар Шѡеѡан Мали*. [Панчево, 1881], 65–152. (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 7).
- ЛАЛЕВИЋ, М. С. О неким особеностима Његошева језика и правописа по рукопису Горског вијенца. *Сѡварање* XIII/1 (1958): 60–69.
- ЛИМ: *Луча микрокозма* [у књ. Маројевић 2016: 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акценатско издање); Маројевић 2018: 67–149 (основно издање)].
- КОСТИЋ 1902: *Лажни цар Шѡеѡан Мали*: Историческо збитије осамнаестогa вијека. Од Петра Петровића Његоша. [Предговор Јаша М. Продановић. Приредио Драгутин Костић]. Београд–Загреб: Штампарија Мила Маравића, 1902. (Српска књижевна задруга, 63). [Првом пагинацијом штампани су, накнадно, предговор и биљешка о издању потписана са С. К. 3].
- ЛАЛИЋ 1967^а: Петар Петровић Његош. *Пјесме* / Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. Београд: Просвета, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књига прва).

- Лалић 1967⁶: Петар Петровић Његош. *Шћейан Мали* / Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић. *Проза и преводи* / Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. Београд: Просвета, 1974. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књига четврта).
- ЛМ: *Луча микрокозма* [у књ. Маројевић 2016: 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акценатско издање); Маројевић 2018, 67–149 (основно издање)].
- Лујановић 1837/1951: Грлица. Календар црногорски за годину 1837. Трећа година. Издао Петронисе Лујановић. У Црној Гори: у Митрополитској књигопечатњи. [Фототипско издање. Бригом Научног друштва НР Црне Горе и Матице српске у Новом Саду, МСМЛ].
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу. Мркаљ, Вук и Његош – три темеља српског књижевног језика. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 25/2 (1996): 133–144. [Прештампано у Маројевић 1999: 77–94].
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу. *Горски вијенац: изворно чијање*. Никшић: Никшићке новине – Београд: Унирекс, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).
- МАРОЈЕВИЋ 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу. Стих и версолошка реконструкција „Жалостне пјесанце племените Асан-агинице“. *Радови Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци* 9 (2006): 13–57.
- МАРОЈЕВИЋ 2016: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Srpske Gore, 2016.
- МАРОЈЕВИЋ 2017: Петар II Петровић-Његош. *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2017.
- МАРОЈЕВИЋ 2018: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћейан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- МАРОЈЕВИЋ 2020: Петар II Петровић-Његош. *Шћейан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне горе, 2020.
- Миловић 1965: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћейан Мали*. [Приредио за штампу и прилоге написао Јевто М. Миловић]. Титоград: Графички завод, 1965. (Библиотека „Луча“, 15).
- Миловић, Јевто М. *Рукопис „Горског вијенца“ Пејтра II Пејтровића Њејоша*. Титоград: ЦАНУ, 1982.
- Младеновић, Александар. *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Горњи Милановац: Дечје новине, 1989.
- Младеновић 2007: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћейан Мали*. Приредио Александар Младеновић. Подгорица: ЦАНУ, 2007. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књига трећа).
- Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Лажни цар Шћейан Мали. Писма*. [Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга, [1964]. (Српска књижевност у сто књига. Књ. 22. Петар Петровић Његош, II).
- Никчевић 1997: Петар II. Петровић Његош. *Горски вијенац*. Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио Војислав П. Никчевић. Цетиње: Црногорски ПЕН центар, 1997.
- РЕШЕТАР 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књига прва. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћейан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд: Државна штампарија, 1926.
- СТЕВАНОВИЋ 1952: Петар Петровић Његош. *Шћейан Мали*. [Текст приредили за штампу Михаило Стевановић и Радован Лалић. Биљешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. Београд: Просвета, 1952. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књига четврта).
- СТЕВАНОВИЋ 1976: Михаило Стевановић. *Језичка шумањења у коментарима Њејошевог Горског вијенца*. Београд: Научна књига, 1976.
- СТЕВАНОВИЋ–БОШКОВИЋ 1954/1957: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд: Просвета, 1954. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књига шеста). [Додатни тираж: 1957].

- СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: *Речник језика Пејтра II Пејровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.
- СТИЛОВИЋ, Светозар. *Славенизми у Његошевим ђесничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1992.
- СТОЈКОВИЋ 1851: *Лажни цар Шћепан Мали*. Историческо Збитије Осамнајестог вијека. Пјесмотворје Његове Свјетлости Петра Петровића Његоша, Владике и Господара Црнегоре. [На 9. страни:] *Шћепан Мали*. Повјестно збитије, у пет дјејствијах. [На насловној страни:] Издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту. [На корици:] У Југославији. [На полеђини насловне стране испод мота:] Печатња браће Жупана у Загребу 1851.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Архаическая система церковнославянского произношения. (Из истории литературического произношения в России)*. Москва: Издательство Московского университета, 1968.
- УШАКОВ 1935 I: *Толковый словарь русского языка*. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. I. Москва: Советская энциклопедия, 1935.
- ШМ: *Шћепан Мали* [у књ. Маројевић 2020: 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акценатско издање); Маројевић 2018: 289–449 (основно издање)].
- ШОЋ и др. 1956: *Његошева биљежница*. [Редакциони одбор Јагош Јовановић, Перо Шоћ, Ристо Драгићевић, Јевто Миловић, Милош Вушковић]. Цетиње: Историски институт, 1956.

Radmilo Marojević

THE RECONSTRUCTION OF MISPRINTS CAUSED BY THE MIXING OF VOWEL GRAPHEMES (ON THE MATERIAL OF NJEGOŠ'S EPIC *STEPHEN THE LITTLE*)

S u m m a r y

The critical edition of the epic *Stephen the Little* by Serbian poet Petar II Petrović Njegoš from the era of romanticism is based, in the first place, on the original sources, which are fourfold: an autograph on the title page of the manuscript, two preceding publications of the fourth scene of the first act (in the periodicals *Jadranski Slavjan* and *Srbske novine*), and the first edition. In the second place, it is based on the intertextual connections with other editions and manuscripts, and finally on the discovery of the exchange of vocal graphemes in the first edition when compared to the author's preexisting manuscript.

This paper focuses on the third round of misprint corrections in the first edition of the epic *Stephen the Little* and it is based on the establishment of the replacement of vocal graphemes in the first edition as a specific method of reconstruction.

In the first three sections of the paper, analysis is made of examples of the incorrect identification of the vowels /a/, /o/ and /e/ in the first edition of the epic *Stephen the Little*, which came about as a result of the inadequate transcription of vowel graphemes in the poet's manuscript. The fourth section deals with the incorrect perception of the graphemes *є* и *е*: the first signified the phonemic sequence /je/, and the second just the vowel /e/, and so a mixing of the two occurred. The analysis also encompasses materials from the epics *The Mountain Wreath* and *The Ray of the Microcosm*, along with certain other poems by Njegoš.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
radmilo@mail.ru

(Примљено: 16. јуна 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)